

СУТНІСТЬ АНАЛІТИЧНИХ ПРОЦЕДУР В АУДИТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Визначено сутність та зміст аналітичних процедур в контролі. Здійснено деталізацію аналітичних процедур на різних етапах аудиту

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в світовій та вітчизняній економіці, їх соціальні наслідки, інтенсивність господарських процесів вимагають застосування дієвих інструментів контролю господарської діяльності підприємств, як з боку суспільства – з точки зору досягнення адекватного рівня соціальної відповідальності, так і з боку власників факторів виробництва, з точки зору ефективності використання наявних ресурсів та оцінки досягнутих результатів. Історично склалося так, що одним з методів господарського контролю в Україні став аудит, сферою діяльності якого є підприємства недержавної форми власності. За роки свого існування у вітчизняній практиці аудит (його методика, місце в системі господарського контролю) ставав і залишається предметом численних дискусій, зазнавав кардинальних змін і в системі нормативного регулювання, і в цільовій орієнтації (від підтверджуючого до ризикорієтованого). Однією з тенденцій сучасного етапу розвитку вітчизняного аудиту є диверсифікація діяльності суб'єктів аудиту, яка не обмежується наданням висновку про достовірність фінансової звітності. На фоні пошуків дієвих інструментів контролю, які б забезпечували максимальну ефективність останнього, не можна ігнорувати застосування методик економічного аналізу як інструменту підвищення результативності контрольної діяльності.

Застосування економічного аналізу в аудиторській діяльності має подвійний характер: по-перше, економічний аналіз реалізується як метод пізнання економічного механізму підприємства, процесів формування та використання всіх видів ресурсів, по-друге, економічний аналіз може реалізовуватися суб'єктами аудиту як окремий вид послуг або в складі інших консультативних послуг. Не зважаючи на те, що аудит в Україні функціонує більше 15 років, в контексті взаємодії його з економічним аналізом існує багато спірних питань, як на теоретичному, так і практичному рівнях. Одним з таких питань використання економічного аналізу в аудиті є застосування аналітичних процедур, визначення їх сутності та складу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Впровадження аудиту в практику вітчизняного господарського контролю призвело до активного його обговорення на сторінках наукових та практичних видань, визначення предметом численних наукових досліджень, за результатами яких були захищені десятки кандидатських та ряд докторських дисертацій. Безпосередньо дослідженню використання аналітичних процедур в аудиті приділяли увагу Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко, В.В. Ковалев, Є.В. Мних, Н.І. Дорош, О.А. Петрик. Наукова дискусія щодо сутності та застосування аналітичних процедур з точки зору теорії аудиту широко висвітлена на сторінках монографії Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко "Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі" [1]. Разом з тим, слід зауважити, що саме цим підходом до вивчення аналітичних процедур визначається актуальність їх подальшого дослідження, так як в більшості випадків, їх трактування з точки зору економічного аналізу ігнорувалося.

Мета дослідження. Висвітлення сутності аналітичних процедур та процесу їх використання в аудиті через призму економічного аналізу. Ефективність застосування аналітичних процедур потребує встановлення єдності в наступних питаннях: чи є аналітичні процедури тільки використанням методик економічного аналізу та проведенням аналітичних розрахунків, чи обмежуються аналітичні процедури розрахунком показників фінансового стану і їх інтерпретацією, які саме показники аналізуються у складі аналітичних процедур, які методи економічного аналізу застосовуються і т.д. Значна кількість питань унеможливило їх вирішення в рамках однієї статті, разом з тим, вирішення хоча б окремих з них сприятиме досягненню синергетичного ефекту взаємодії економічного аналізу та аудиту.

Викладення основного матеріалу дослідження. Джерелом виникнення поняття "аналітичні процедури" можна вважати зарубіжну практику аудиту та безпосередньо міжнародні стандарти аудиту, тому їх практична реалізація традиційно пов'язується саме з діяльністю в сфері аудиту. Про значимість аналітичних процедур в аудиті можна судити по висловлюванням щодо ефективності їх застосування в аудиторському процесі. Так, О.А. Петрик зазначає, що за допомогою аналітичних процедур може бути виявлена значна частина суттєвих помилок та відхилень, які мають місце у фінансовій звітності [10, С. 389]. Проф. Є.В. Мних конкретизує: більше третини аудиторських помилок можуть бути виявлені під час виконання аналітичних процедур (за експертними оцінками) [8, С. 104]. Ще більш точна цифра (досить часто використовується вітчизняними дослідниками) наводиться у роботі Дж. Робертсона "Аудит", який посилюється на результати дослідження істотних викривлень бухгалтерської звітності, виявлених під час багатьох аудиторських перевірок, констатує, що за допомогою аналітичних процедур виявлено 27,1% усіх викривлень (якщо використовувати розширене тлумачення терміну "аналітичні процедури", то ця цифра зростає до 45,6%) [12, С. 122]. Залишаючи поза увагою можливі способи отримання наведених даних, вважаємо за доцільне погодитись з необхідністю застосування аналітичних процедур в практичній діяльності, з однією поправкою, якщо під аналітичними процедурами розуміється використання методів економічного аналізу, то в діяльності не тільки аудиторів, а й інших суб'єктів зовнішнього контролю.

Значення аналітичних процедур визначене міжпредметними зв'язками економічного аналізу і контролю, високим ступенем взаємопроникнення та взаємointegraції. Важливість аналітичних процедур, серед іншого, зумовлюється ще й розширенням завдань, які виконуються аудитором на сучасному етапі, а саме збільшення частки супутніх послуг, в тому числі консультативних, в загальному обсязі їх діяльності та активним розвитком ринку аналітичних послуг. Можливість системного бачення загального економічного стану суб'єкта господарювання через призму методів економічного аналізу зумовлює посилення ролі та значення аналітичної компоненти в практичній контрольній діяльності.

Як вже зазначалось, найчастіше аналітичні процедури розглядаються в контексті здійснення аудиторської діяльності. Разом з тим, в результаті опитування, проведеного серед працівників зовнішніх контролюючих органів (контролерів-ревізорів та податківців), встановлено, що 84,21% працівників ДКРС та 67,3% працівників ДПІ також застосовують в своїй практичній діяльності такий інструмент як аналітичні процедури. Проф. Лазрішина І.Д. сферою застосування аналітичних процедур визначає не тільки аудит а й менеджмент [6, С. 52]. В окремих випадках до аналітичних процедур відносять такі специфічні дії як загальна інвентаризація майна та ресурсів території в процесі планування податкових надходжень на рівні регіонів [2, С. 139].

Все вище наведене, змушує нас повернутись до поставлених раніше питань: що ж включають в себе аналітичні процедури; як вони застосовуються на практиці, в яких контрольних процесах та на яких їх стадіях; чи тотожні аналітичні процедури та проведення економічного аналізу. З метою вивчення сутності аналітичних процедур розглянуто типові визначення аналітичних процедур, які наводяться в різних літературних джерелах (табл. 1).

Таблиця 1. Визначення терміну "аналітичні процедури" в літературних джерелах

№ з/п	Джерело	Визначення
<i>Аналітичні процедури як прояв економічного аналізу</i>		
1	Бондар В.П. Аудиторські процедури та проблеми їх розробки // Вісник ЖДТУ/ Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – № 1 (43). – С. 18-27	Під аналітичними процедурами в аудиті слід розуміти застосування прийомів економічного аналізу по відношенню до фінансової звітності та економічної інформації про діяльність господарюючого суб'єкта. Аудиторські процедури повинні вживатись виключно при виконанні аудитором розрахунків економічних показників та оцінки ефективності діяльності господарюючого суб'єкта, аналізу його фінансового стану. Аналітичні процедури є одним з видів аудиторських процедур і застосовуються після підтвердження достовірності показників фінансової звітності [с. 26]
2	Кудрицький Б. В. Застосування аналітичних процедур при аудиті фінансової звітності // Майбутнє – аудит: Матеріали першої спільної наукової-практичної конференції спілки аудиторів України і ВУЗів. Тези доповідей. Під редакцією М.Л. Крапивко, В.Я. Нусінова 15 жовтня 2004: – Кривий ріг: Мінерал, 2004 – 170 с. – с. 60-62.	До аналітичних процедур відносяться: аналіз фінансового стану, платоспроможності та ліквідності, ділової активності, ефективності діяльності, прибутковості, аналіз незвичних коливань, аналіз фінансової звітності тощо. Дані процедури реалізуються в процесі аудиторської перевірки через методи та прийоми фінансового аналізу: вертикальний та горизонтальний аналіз; аналіз відносних показників (коефіцієнтів); трендовий та порівняльний аналіз тощо [с. 60]
3	Гизятова А.Ш. Аналитические процедуры в ходе проведения страхового аудита. // Все для бухгалтера. – 2002. – № 24. – С. 28-33	Аналітичні процедури в аудиті – це методи та прийоми економічного аналізу, що використовуються в процесі збору аудиторських доказів [с. 29]
<i>Аналітичні процедури як процес порівняння</i>		
4	Петрик О.А. Місце економічного аналізу в процесі аудиту // Трансформація курсу "Економічний аналіз діяльності підприємства": Тези доповідей міжнар. наук.-метод. конф. 16-17 трав. 2002 р. / Відп. за вип. Л.М. Кіндрацька. – К.: КНЕУ, 2002. – 596 с. – с. 388-391.	Аналітичні процедури, або як їх іще називають, аналітичне вивчення, аналітичний огляд – це один із специфічних методів аудиту, який дозволяє в ході ознайомлення з підприємством-клієнтом та при детальній перевірці його звітності виявити основні фінансові потоки, незвичайні відхилення та тенденції, іншу важливу інформацію, необхідну для формулювання аудиторського висновку або для коригування ходу перевірки [с. 389]
5	Щирба М.Т. Застосування прийомів економічного аналізу під час внутрішнього аудиту // Трансформація курсу "Економічний аналіз діяльності підприємства": Тези доповідей міжнар. наук.-метод. конф. 16-17 трав. 2002 р. / Відп. за вип. Л.М. Кіндрацька. – К.: КНЕУ, 2002. – 596 с. –574-578.	Аналітичні процедури – це один із видів аудиторських процедур на сутність, зміст яких полягає в аналізі найважливіших співвідношень між фінансовими і нефінансовими показниками та тенденцій з наступним дослідженням незвичайних коливань, які не узгоджуються з іншою відповідною інформацією або відхиляються від прогнозованих значень [с. 576]
6	Дорощ Н.І. Аналітичні процедури в обліку. // Фінанси України – 2000 – № 7 – С. 45-47	Аналітичні процедури можна визначити як вид незалежних процедур, які полягають у виявленні, аналізі та оцінці показників і тенденцій, а також співвідношень між показниками фінансово-економічної діяльності економічного суб'єкта, що перевіряється. Аналітичні процедури являють собою різновидність перевірок фінансової інформації шляхом проведення досліджень і порівняння даних і тенденцій [с. 45]
7	Дорощ Н.І. Аудит: методологія і організація. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. – 402с.	Аналітичні процедури є оцінкою фінансової інформації на основі вивчення ймовірних співвідношень між фінансовими і нефінансовими даними, у тому числі порівняння записаних сум з очікуваними сумами, які визначив аудитор [с. 321]
8	Аренс А., Лоббек Дж. Аудит: Пер. с англ.; Гл. редактор сериї проф. Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 560 с.	Аналітичні процедури (аналітичні тести) – це оцінка фінансової інформації на основі вивчення ймовірних відношень між фінансовими та нефінансовими даними, в тому числі порівняння записаних сум з очікуваними сумами, які визначив аудитор [с. 205]
9	Аудит Монтгомери / Ф.Л. Дефлиз, Г.Р. Дженик, В.М. О'Рейлли, М.Б. Хирш; Пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 542 с.	Аналітичні процедури є різновидом перевірок фінансової інформації шляхом проведення досліджень і порівняння даних і тенденцій змін. Аналітичні процедури передбачають аналіз бухгалтерських записів, наприклад, даних, введених в рахунок товарних запасів впродовж певного періоду, пошук документів про "підозрілі" суми та джерела інформації, які при виявленні вимагають проведення подальших досліджень [с. 116]
10	Гизятова А.Ш. Аналитические процедуры в ходе проведения страхового аудита. // Все для бухгалтера. – 2002. – № 24. – С. 28-33	Аналітичні процедури – це аналіз і оцінка отриманої аудитором інформації, дослідження важливих фінансових і економічних показників аудуючої особи, що перевіряється, з метою виявлення незвичайних і (чи) неправильно відображених в бухгалтерському обліку операцій господарської діяльності, виявлення причин таких помилок і викривлень [с. 28]

Наведені в таблиці визначення, в першу чергу покликані проілюструвати, що підходить до визначення сутності "аналітичних процедур" можна розділити на дві групи: в першій аналітичні процедури розглядаються як спосіб реалізації методів економічного аналізу в аудиторській діяльності, тобто здійснення аналізу фінансового стану. В другу групу, питома вага якої значно більша, об'єднані визначення в яких до цього терміну можна підібрати ряд синонімів – порівняння, дослідження, вивчення, аналіз, огляд, оцінка. Окремі дослідники, для надійності, визначають аналітичні процедури одночасно з двох позицій. Якщо визначення першої групи характеризують методичну та процедурну сторону даного явища, то визначення другої групи аморфні, синтезовані, "збірний образ", дають лишу контур, загальне уявлення. Тобто, аудитор (контролер) може в межах так званих аудиторських процедур, реалізувати будь-які способи, прийоми, методи, які дозволять отримати уявлення про достовірність фінансової звітності. Як правило це різного характеру порівняння.

Складність та неоднозначність розуміння сутності аналітичних процедур відображена в монографічному дослідженні Н.І. Дорощ, присвяченому питанням методології та організації аудиту, окремий розділ якого висвітлює аналітичні процедури в аудиті [3]. Науковець при визначенні сутності аналітичних процедур солідарна з А. Аренсом, Дж. Лоббеком, які визначають аналітичні процедури як оцінку фінансової інформації на основі вивчення ймовірних відношень між фінансовими та нефінансовими даними, в тому числі порівняння записаних сум з очікуваними сумами, що визначив аудитор. В своєму монографічному дослідженні Н.І. Дорощ в розділі "Аналітичні процедури в аудиті" вивчає методіку аналізу фінансового стану (що, склало 78 % від загального обсягу розділу). Будь-які інші аналітичні процедури, крім методіки аналізу фінансового стану не знайшли відображення. Тобто, дотримуючись більш широкого розуміння сутності аналітичних процедур, Н.І. Дорощ при дослідженні порядку їх застосування зосереджується на розгляді процедур аналізу фінансового стану.

Окремо вважаємо доцільним звернути увагу на еволюцію трактування сутності аналітичних процедур міжнародними стандартами аудиту, оскільки останні є основним джерелом впровадження цього терміну в сучасну аудиторську практику та саме на них орієнтувалися дослідники другої групи, формуючи уявлення про сутність аналітичних процедур. У Міжнародних стандартах аудиту, видання 2004 року у визначенні можна прослідкувати сліди застосування окремих аналітичних методик, здебільшого це розрахунок коефіцієнтів, найважливіших показників та оцінка тенденції їх зміни, з метою подальшого вивчення можливих причин найбільш суттєвих відхилень, тобто назва "аналітичні" ще відображає певне відношення до економічного аналізу. "Аналітичні процедури – це процедури, які складаються з аналізу важливих коефіцієнтів та тенденцій і подальшого вивчення результатів відхилень та взаємозв'язків, які суперечать іншій відповідній інформації або відхиляються від передбачуваних сум [7, С. 138].

Вже у виданні 2007 року наводиться більш загальне визначення: **аналітичні процедури** – це оцінка фінансової інформації шляхом вивчення правдоподібних взаємозв'язків між фінансовими та нефінансовими даними. Аналітичні процедури включають також вивчення ідентифікованих відхилень та взаємозв'язків, що суперечать іншій відповідній інформації або значно відхиляються від прогнозованих сум. В такий інтерпретації прикметник "аналітичні" визначає не характер застосовуваних методик, а спосіб мислення, рух думки.

Таким чином, маємо два підходи до тлумачення сутності аналітичних процедур. Перший передбачає використання методик економічного аналізу та аналітичних показників в процесі аудиторської діяльності як при здійсненні аудиту (на всіх його стадіях), так і при наданні супутніх послуг. Слід зауважити, що саме перший підхід до визначення сутності аналітичних процедур переважно реалізується на практиці, більшість практикуючих аудиторів під аналітичними процедурами розуміє визначення та оцінку показників фінансового стану. Згідно з другим, прикметник "аналітичний" відображає здатність людського мозку до використання діалектичного тандему "аналіз-синтез", і аналіз в даному випадку означає дослідження, формування певних логічних схем та оцінку. Оскільки в більшості випадків це досягається за допомогою такого загальнонаукового методу пізнання як порівняння, можна назвати ці процедури порівняльними. Пропонуємо розрізнати використання економічного аналізу (аналітичних процедур) та порівняльних процедур.

Використання економічного аналізу не є пріоритетним виключно в аудиті, а є важливим інструментом підвищення ефективності будь-якої практичної діяльності пов'язаною з реалізацією контрольних функцій зовнішніми суб'єктами; обсяг, послідовність і характер застосування аналітичних процедур (аналітичних методик) залежить лише від кінцевої цільової установки суб'єкта контролю, а також від впливу таких факторів, як вид діяльності підприємства, вихідні умови та особливості його функціонування тощо. Зокрема, аналітичні процедури можуть бути використані при розслідуванні злочинів в економічній сфері, з метою перевірки можливості та ступеня впливу злочину на зміни в системі економічних показників пропонують висвітлити наступні питання: наявність відповідних змін (відхилень) економічних показників роботи підприємства; можливі причини та пояснення виявлених відхилень; співставність виявлених змін показників з плановими, нормативними, показниками інших років, реальними умовами господарювання [11, С. 137]. Як бачимо, перелік наведених процедур нічим не відрізняється від аналітичних, які застосовуються в аудиті.

Для більш повного уявлення про аналітичні процедури детальніше розглянемо їх зміст, призначення та характер застосування. При цьому під аналітичними процедурами в контролі ми розуміємо комплексне поняття, яке складається з двох блоків: а) використання аналізу як загальнонаукового методу пізнання; б) використання економічного аналізу як системи спеціальних знань. Аналітичні процедури можуть реалізовуватися у всіх видах практичної діяльності, характер застосування та склад цих процедур диференціюється в залежності від мети та завдань суб'єктів контролю.

В загальному вигляді можна виділити наступні завдання, які можна вирішити за допомогою економічного аналізу (як компонента аналітичних процедур контролю) в практичній контрольній діяльності:

- отримання системного уявлення про загальний стан підконтрольного суб'єкта (оцінка загального фінансово-економічного стану підприємства, знайомство з характером і обсягами діяльності тощо). Є ефективним найбільш при плануванні контрольного процесу, оскільки дозволяє визначити загальні масштаби діяльності, обсяги та характер контрольних процедур;

- визначення "вузьких місць", шляхом виявлення незвичних тенденцій, різких необґрунтованих змін економічних показників, невідповідності основних залежностей. Слід зазначити, що самі факти різких змін в системі показників не можуть бути доказами недостовірності фінансової звітності (або наявності помилок, порушень законодавства, шахрайства тощо), а лише вказують на ті ділянки, в діяльності яких слід детально вивчити причинно-наслідкові зв'язки економічних явищ і процесів;

- оцінка можливості отримання впевненості у подальшій діяльності суб'єкта господарювання (підтвердження принципу безперервності діяльності), поряд з іншим, є одним з проявів соціальної орієнтації як практичної контрольної діяльності, так і економічного аналізу. Забезпечується розрахунком та оцінкою загальних показників фінансового стану суб'єкта господарювання (коефіцієнтів ліквідності, ділової активності, рентабельності, фінансової стійкості), а також за допомогою спеціальних методик визначення ймовірності банкрутства (Z-модель Альтмана, коефіцієнт Бівера).

Серед факторів, які зумовлюють необхідність та визначають особливості застосування в якості аналітичних процедур методу та окремих методик економічного аналізу (в тому числі аналізу фінансового стану) при здійсненні практичної контрольної діяльності, можна назвати: необхідність оцінки можливості підприємства продовжувати свою діяльність протягом певного періоду; необхідність не тільки констатування суб'єктом контролю наявності чи відсутності відхилень, а й формування оціночних суджень або надання рекомендацій з вдосконалення роботи суб'єкта господарювання чи його структурних підрозділів, управління капіталом, стратегії фінансування поточних активів; зацікавленість зовнішніх та внутрішніх користувачів у отриманні інформації про стійкість підприємства в майбутньому.

Дозволимо не погодитись з О.А. Петрик, яка визначає, що для аудиту з професійної точки зору більш звичним є вживання терміну "аналітичні процедури", а не "економічний аналіз" [10, С. 388]. Цей тезис виправданий не для вітчизняної аудиторської практики, а для зарубіжного аудиту, оскільки для нього характерна відсутність економічного аналізу в розумінні, прийнятому та звичному для України та інших пострадянських країн. Розглядаючи реалізацію економічного аналізу в практичній контрольній діяльності ми виходимо з того, що характер, змістовне наповнення та результату застосування окремих аналітичних методик та їх сукупності не залежить від того, як його називають: економічний аналіз, аналітичні розрахунки аналітичні процедури, фінансовий аналіз, аналіз фінансових коефіцієнтів тощо. Для системи автоматизації понятійного апарату можна зупинитись на терміні "аналітичні процедури в контролі", в залежності від ситуації цей термін може означати застосування однієї аналітичної методики або її елементу, а також здійснення комплексного економічного аналізу.

Розуміння того, яким чином застосовуються аналітичні процедури в аудиторській практиці дозволить по-новому подивитись на використання економічного аналізу в інших видах практичної діяльності, пов'язаних зі здійсненням контрольних процесів (контрольно-ревізійному, при податкових перевіряках, судово-бухгалтерській експертизі). З цією метою розглянемо результати розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо змісту та використання аналітичних процедур.

Основними напрямками застосування аналітичного вивчення О.А. Петрик визначає наступні: зіставлення даних річної звітності з інформацією за попередній та наступний періоди, прогнозними та бюджетними даними; порівняння показників діяльності підприємства-клієнта зі ставними даними

аналогічних підприємств та встановлення залежності між ними; аналіз коливань та тенденцій; оцінка незвичних результатів, отриманих на основі проведених досліджень [10, С. 389]. Як бачимо, основна роль приділяється порівнянням різного характеру, яке не тільки є загальнонауковим методом пізнання дійсності, а й основою будь-якого аналізу чи досліджень, оскільки аналітичні висновки можливі лише при наявності орієнтиру, бази порівняння.

Інше детальніше тлумачення аналітичних процедур, які передбачені міжнародним стандартом аудиту "Аналітичні процедури" пропонує Є.В. Мних, цінність якого, в контексті нашого дослідження, полягає у визначенні місця та ролі економічного аналізу, його кількісних та якісних характеристик у здійсненні аналітичних процедур. Традиційні розрахунки і аналіз відносних показників, які в діючій практиці аудиту реалізуються через аналіз показників фінансового стану (фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності, ділової активності тощо) він доповнює аналізом тенденцій, що передбачає оцінку стратегічної поведінки, яка є наслідком еволюційних змін (здійснених інвестицій чи інше) та результатом реалізації стратегічних планів та Варіантним аналізом (найбільш бажаний в умовах ринкового середовища з причини нестабільності та зміни кон'юнктури останнього) [8, с. 102-103]. Наведена інтерпретація змісту аналітичних процедур дає більш повне уявлення про методику їх застосування на практиці, надає чіткіших рис аналітичним процедурам, формалізує їх, і заслуговує на увагу ще й тому, що може бути корисною не тільки при проведенні аудиту, але й в інших видах практичної діяльності.

Наповнення аудиторських процедур, з позиції В.В. Ковалева [4, с. 52-57], є похідним від виду послуг (аудиторська перевірка, ведення поточного обліку, консультативні послуги, управління корпоративними фінансами) та від стадії взаємовідносин аудиторської компанії з клієнтами (оцінка ринку та підбір клієнтів, підготовка та укладання договору з клієнтом, поточна робота з клієнтом за договором, аналіз причин втрати клієнта), і залежно від ситуації може домінувати якісний або кількісний аспект аналізу.

Ефективність (результативність) застосування аналітичних процедур визначається залученням всього спектру можливих аналітичних методик, починаючи з неформалізованих та найпростіших (збір та аналітична обробка інформації), та завершуючи складними методами економічного аналізу (регресійний, ситуаційний, прогнозування тощо).

Застосування аналітичних процедур згідно міжнародного стандарту аудиту "Аналітичні процедури" передбачає їх використання наступним чином: для допомоги аудиторів у плануванні характеру, часу і обсягу інших аудиторських процедур; як процедур по суті, коли їх застосування результативніше й ефективніше для зменшення ризику невиявлення конкретних тверджень у фінансових звітах, ніж докладні перевірки; для загального огляду фінансових звітів на кінцевому його етапі. Характер застосування аналітичних процедур в аудиторській практиці вивчався шляхом опитування практикуючих аудиторів (за сприяння Житомирського регіонального відділення АПУ), в результаті якого встановлено, що аналітичні процедури в рівних долях використовуються і як процедури оцінки ризиків та з метою загальної оцінки фінансових звітів. В таких проявах застосовують аналітичні процедури 50 % респондентів, більше третини опитаних (39,5 %) заявили про їх здійснення в якості аудиторських процедур по суті.

В якості аналітичних процедур, які застосовуються в аудиті найчастіше називають наступні методичні прийоми економічного аналізу: методи вертикального, трендового та порівняльного аналізу, абсолютні та відносні величини, балансового узагальнення, факторний аналіз; регресійний аналіз, аналіз рядів динаміки. в якості основного методу економічного аналізу за допомогою якого реалізуються аналітичні процедури в аудиті визначається порівняння, а також відносні величини. Значна роль відводиться розрахунку та оцінці відхилень відносних показників, які характеризують

фінансовий стан господарської одиниці. Ця тенденція підтверджується і на практиці, причому незалежно від виду та функцій контролюючих органів. Слід відмітити низький рівень використання таких прийомів як факторний аналіз та методів експертних оцінок, що суттєво знижує ефективність як економічного аналізу, так і результатів контрольних процесів в яких він використовується. Використання прийому порівняння також має свою специфіку, пов'язану з вибором бази порівняння. Контрольні функції, які виконують органи КРУ; участь у формуванні доходної частини бюджету органів ДПС, і похідна необхідність визначення ступеня виконання встановлених планів зумовлює значний відсоток використання представниками цих органів порівняння фактичної інформації суб'єкта господарювання з прогнозами та передбачуваними результатами. Відносно низький відсоток використання у якості бази порівняння аналогічної галузеві інформації (від 10 % до 25 %) не може свідчити про незадовільну результативність такого порівняння, а пояснюється низьким рівнем довіри до якості середньогалузевих або аналогічних галузевих даних.

В організаційному аспекті здійснення аудиту передбачає наступні стадії: підготовчу, організаційну, технологічну та результативну. Здійснення економічного аналізу у якості аналітичних процедур при обов'язковому аудиті є невід'ємним атрибутом на підготовчій та організаційній стадіях (попередня оцінка фінансового стану клієнта для обґрунтування рішення про співпрацю, з метою визначення характеру, часу і обсягу інших аудиторських процедур), і результативній стадії (для загальної оцінки фінансового стану, в тій частині, яка включається до аудиторського висновку). Технологічна стадія у випадку обов'язкового аудиту більш пов'язана з реалізацією іншого компонента аналітичних процедур – економічного аналізу як способу мислення, аналізу як загальнонаукового методу, порівняльними процедурами різного характеру. Якщо договором передбачено ініціативний аудит або здійснення аналізу як послуги – економічний аналіз реалізується на всіх стадіях, включно з технологічною.

Застосування економічного аналізу є обґрунтованим на всіх етапах контрольної діяльності, проте, найбільш важливим дослідники визначають його застосування на етапі планування. На практиці, для озаяомлення з бізнесом клієнта, оцінки масштабів та обсягів роботи в процесі планування аудиту лише 55 % опитаних практикуючих аудиторів застосовують аналітичні процедури. Причому, як правило, вони зводяться до розрахунків та оцінки наступних показників: коефіцієнтів ліквідності, фінансової стійкості та показників рентабельності.

На сучасному етапі, в практичній діяльності недостатньо використовуються можливості економічного аналізу як способу загальної оцінки діяльності суб'єкта господарювання, виявлення потенційних ризиків, встановлення масштабів видів робіт, скорочення обсягів подальших процедур контролю. В першу чергу, на етапі планування аудиторів цікавить можливість оплати замовником наданих послуг, і саме з цією метою може проводитись аналіз фінансового стану. Існують спроби пояснити здійснення аналізу платоспроможності при попередньому озаяомленні з клієнтом це через питання аудиторської етики: "У коментарі до п.8.7, розділу 8 Кодексу етики професійних бухгалтерів, зазначено, що, у випадку якщо гонорар, належний від клієнта за професійні послуги, залишається невиплаченим протягом тривалого часу, це може призвести до порушення незалежності аудиторів та аудиторських фірм. Таким чином, проведення аналізу фінансового стану, оцінки платоспроможності та ліквідності клієнта, ще до моменту укладання договору на проведення аудиту є необхідною передумовою дотримання аудиторської етики" [5, с. 61]. Ми вважаємо, що необхідність здійснення аналізу платоспроможності при попередньому озаяомленні з клієнтом пояснюється, передусім, комерційним характером аудиторської діяльності, потребою в оборотних коштах та бажанням максимізувати прибуток. Власне бачення використання аналітичних процедур на різних стадіях аудиту представлено в табл. 2.

Таблиця 2. Використання методичних прийомів економічного аналізу на різних етапах аудиту

Етап аудиту	Мета застосування	Аналітичні процедури
Надання згоди на проведення аудиту	Отримання впевненості у здатності потенційного клієнта своєчасно та в повному обсязі розрахуватись за виконану роботу, збір та систематизація загальної інформації про клієнта	аналіз платоспроможності, аналіз фінансового стану
Етап планування	Встановлення вузьких місць, які потребують ретельного вивчення, визначення зон найбільшого ризику, підвищення ефективності процесу планування, розподіл часу та встановлення обсягів аудиторських процедур	метод порівняння: (горизонтальне, вертикальне, трендові). Відносні величини, індекси
Здійснення аудиторських процедур по суті	Виявлення звичайних та надзвичайних відхилень показників, залишків та оборотів на рахунках бухгалтерського обліку, оцінка тренду динамічного ряду, визначення загальних тенденцій та суттєвих відхилень від них, отримання знань про причини, які обґрунтовують ту чи іншу зміну; встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами і різними результативними показниками, оцінка адекватності їх зміни	метод порівняння: (горизонтальне, вертикальне, трендові). Абсолютні, відносні середні величини, факторний аналіз
Формування робочих документів аудитора	Застосування аналітичних процедур та висновки за результатом їх проведення повинні знайти відображення в робочих документах аудитора, з відповідним розкриттям причинно-наслідкових зв'язків	Реалізується принцип економічного аналізу: адекватності тлумачення
Формування аудиторського висновку	Аналітичні розрахунки та викладки використовуються для доведення отриманих висновків, оцінка загального стану господарської одиниці ці та її структурних підрозділів для переконання у виявленні всіх незвичних коливань тощо	Методика аналізу фінансового стану, всі методичні прийоми, які використовувались раніше

Наведена в таблиці дані, в першу чергу, призначені проілюструвати, що одні і ті ж методи економічного аналізу, використовувані в різних комбінації і з заданою ціллю установкою, забезпечують різний кінцевий результат і можуть бути задіяні на всіх етапах контрольних процесів (не тільки в аудиті). В свою чергу, це обумовлює необхідність стандартизації основних аналітичних методик (порядок розрахунків основних показників), які використовуються зовнішніми суб'єктами контролю, для забезпечення порівнюваності результатів контрольних процесів та

досягнення сталого рівня довіри до них. Наявність багатьох варіантів розрахунку, зокрема, показників фінансового стану, створює можливість для отримання такої картини фінансового стану, яка необхідна ініціатору контрольного процесу. Це ставить під сумнів соціальну орієнтацію контролю.

Відповідно, до виявлених тенденцій щодо об'єктів дослідження, здійснено спробу деталізувати аналітичні процедури в контролі в загальному вигляді без диференціації за його видами (табл. 3).

Таблиця 3. Деталізація аналітичних процедур в контролі

Питання (ділянка контролю)	Аналітичне забезпечення	
	економічні показники (система економічних показників)	аналітичні процедури (методичні прийоми)
Фінансові результати	Доходи та фінансові результати за видами діяльності, рентабельність	Абсолютні, відносні та середні показники, вертикальне та горизонтальне порівняння, аналіз динаміки
Фінансовий стан підприємства	Аналіз майнового потенціалу, ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності, ймовірності банкрутства та можливості відновлення платоспроможності, оцінка стану на ринку цінних паперів	Абсолютні, відносні та середні величини, вертикальне та горизонтальне порівняння, аналіз динаміки, факторний аналіз, експертні оцінки
Ефективність використання ресурсного потенціалу та ресурсозабезпеченість	Показники віддачі, місткості, забезпеченості	Порівняння, факторний аналіз, абсолютні та відносні величини
Загальні показники ефективності діяльності суб'єкта	Показники рентабельності, ефективності використання ресурсів, фінансові результати тощо	Абсолютні, відносні та середні показники, вертикальне та горизонтальне порівняння, аналіз динаміки
Бази нарахування податків та суми сплачених податків	Виконання плану в розрізі регіонів, видів платежів, структура надходжень	Порівняння, абсолютні, відносні величини, факторний аналіз

Досліджуючи сутність аналітичних процедур в контролі ми дійшли висновку, що економічний аналіз застосовується при їх реалізації в будь-якому виді практичної діяльності, пов'язаній з виконанням контрольних функцій. Аналітичні процедури це комплексне явище, яке передбачає використання економічного аналізу в двох проявах – як способу мислення при вивченні економічних явищ і процесів (пізнання дійсності) та економічний аналіз як сукупність спеціальних знань (галузь наукових знань). Забезпечення ефективності зовнішнього контролю та його соціальна орієнтація (як об'єктивна передумова розвитку сучасного суспільства) передбачає уніфікацію аналітичних процедур як способу реалізації економічного аналізу в контролі. Саме з цією метою, а також для активізації дискусії щодо необхідності та можливості уніфікації аналітичних процедур в наукових та практичних колах, нами наведено приклад їх деталізації за окремими об'єктами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Взаємointegraція економічного аналізу та контролю, їх складні між предметні зв'язки зумовлюють взаємопроникнення методичного інструментарію. Використання методик економічного аналізу притаманне всім видам контрольної діяльності, в тому числі аудиту. Відмінність використання

аналітичних методик в аудиті проявляється в тому, що вони можуть застосовуватись в процесі аудиту, а також можуть бути кінцевим результатом у вигляді окремої консультативної послуги. В результаті адаптації теорії аудиту до особливостей вітчизняної практики поняття аналітичні процедури в аудиті характеризує використання методів економічного аналізу для вирішення конкретних питань, які виникають при здійсненні аудиторської діяльності. Значні контрольні можливості методу економічного аналізу роблять його дієвим інструментом підвищення ефективності не тільки аудиту, а й будь якого процесу, який має контрольні функції. Розглядаючи реалізацію економічного аналізу в практичній контрольній діяльності ми виходимо з того, що характер, змістовне наповнення та результат застосування окремих аналітичних методик та їх сукупності не залежить від того, як його називають: економічний аналіз, аналітичні розрахунки аналітичні процедури, фінансовий аналіз, аналіз фінансових коефіцієнтів тощо. Для систематизації понятійного апарату можна зупинитись на терміні "аналітичні процедури в контролі", в залежності від ситуації цей термін може означати застосування одиної аналітичної методики або її елементу, а також здійснення комплексного економічного аналізу. Під аналітичними процедурами в контролі ми розуміємо

комплексне поняття, яке складається з двох блоків: а) використання аналізу як загальнонаукового методу пізнання; б) використання економічного аналізу як системи спеціальних знань. Аналітичні процедури можуть реалізовуватися у всіх видах практичної діяльності, характер застосування та склад цих процедур диференціюється в залежності від мети та завдань суб'єктів контролю.

Методична сторона застосування економічного аналізу в контролі, і, в першу чергу, в аудиті, пов'язана з рядом проблем основною з яких є орієнтація на фінансову звітність як основне джерело інформації для аналітичних досліджень (що визначається відносною доступністю та публічністю останньої), яка зумовлює використання на основі її даних системи показників для характеристики фінансового стану суб'єкта господарювання. Наявність значної кількості показників, які можуть використовуватися для оцінки майнового і фінансового стану суб'єктів господарювання, існування ряду підходів до їх класифікації і, що найголовніше, до їх розрахунку створює широкі можливості для маніпулювання результатами проведеного економічного аналізу, представлення фінансового стану підприємства на тому рівні, який вигідний суб'єкту контролю або замовнику економічного аналізу як консультаційної послуги, відсутність встановлених методик унеможливує здійснення економічного аналізу на практиці. Питання систематизації та удосконалення методики економічного аналізу фінансового стану суб'єктів господарювання глобальне і є темою багатьох наукових дискусій. Створення умов для використання економічного аналізу як в контрольній діяльності, так і в якості інструменту управління вимагає стандартизації аналітичних методик, основою для якої може стати, на нашу думку, оцінка можливості отримання впевненості у подальшій діяльності суб'єкта господарювання (підтвердження принципу безперервності діяльності).

Список використаної літератури:

1. *Бутинець Ф.Ф., Малуґа Н.М., Петренко Н.І.* Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: Монографія / За редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2004. –

564 с. 2. *Воронкова О.М.* Контрольна й аналітична робота податкової служби України // *Фінанси України*. – 2001. – №8(69). – С. 136-140 3. *Дорош Н.І.* Аудит: методологія і організація. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. – 402 с. 4. *Ковалев В.В.* Финансовый анализ: методы и процедуры. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с. 5. *Кудрицький Б.В.* Застосування аналітичних процедур при аудиті фінансової звітності // *Майбутнє – аудит: Матеріали першої спільної наукової-практичної конференції спілки аудиторів України і ВУЗів. Тези доповідей.* Під редакцією М.Л. Крапивко, В.Я. Нусінова 15 жовтня 2004: – Кривий ріг: Мінерал, 2004 – 170 с. – с. 60-62. 6. *Лазарішина І.Д.* Економічний аналіз в Україні: історія, методологія, практика: Монографія. – Рівне : НУВГП, 2005. – 369 с. 7. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2004 року. / Пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л.Й. Юрківська, С.О. Куліков. – К.: ТОВ "ІАМЦ АУ "Статус", 2004, – 1028 с. 8. *Мних Є.* Удосконалення аналітичних процедур у податковому аудиті // *Розвиток методології і методики податкового аудиту: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* – Ірпінь: національна академія ДПС України, 2004. – С. 100-105. 9. *Мних Є.В.* Економічний аналіз: Підручник. – Київ: Центр навч. Л-ри, 2003. – 412 с. 10. *Петрик О.А.* Місце економічного аналізу в процесі аудиту // *Трансформація курсу "Економічний аналіз діяльності підприємства": Тези доповідей міжнар. наук.-метод. конф. 16-17 трав. 2002 р.* / Відп. за вип. Л.М. Кіндрацька. – К.: КНЕУ, 2002. – 596 с. – с. 388-391 11. *Расследование преступлений в сфере экономики: Учеб.-практ. пособие / П.В. Мельник, С.И. Новиков, Г.М. Самилык.* – К.: Фирма "ДИЯ" ЛТД, 1998. – 184 с. – Прил.укр. 12. *Робертсон Дж.* Аудит: Пер. с англ. – М.: КРМГ, Аудиторская фирма "Контакт", 1993. – 496 с.

БАРАНОВСЬКА Тетяна Василівна – кандидат економічних наук, доцент Житомирського державного технологічного університету